

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ імені Г. С. КОСТЮКА**

ТИХОМИРОВА (РИКУН) АЛЬОНА АНАТОЛІЇВНА

УДК 159.922: [316.454.52: 316.6]

**ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ СТИЛЮ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ
МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2014

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Рівненському державному гуманітарному університеті МОН України, кафедра вікової та педагогічної психології

Науковий керівник доктор психологічних наук, професор **Михальчук Наталія Олександрівна**, Рівненський державний гуманітарний університет, кафедра теорії і практики англійської мови та прикладної лінгвістики, завідувач

Офіційні опоненти:

член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор **Балл Георгій Олексійович**, Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, лабораторія методології і теорії психології, завідувач

кандидат психологічних наук, доцент **Горобець Інна Анатоліївна**, Луцький національний технічний університет МОН України, кафедра іноземних мов, доцент

Захист відбудеться “21” жовтня 2014 р. об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.453.02 в Інституті психології імені Г. С. Костюка НАПН України за адресою: 01033, м. Київ, вул. Паньківська, 2.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України.

Автореферат розісланий 19 вересня 2014 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. Л. Зливков

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Формування суверенної держави України, завдання корінної зміни усієї системи суспільних відносин, побудови демократичного суспільства зумовлюють зростання ролі практичної психологічної служби, яка відіграє провідну роль у здійсненні цих перетворень. У зв'язку з цим на особливу увагу заслуговує проблема становлення стилю професійного спілкування майбутнього психолога вже на етапі навчання у вищому навчальному закладі, що дозволить фахівцю на належному рівні розв'язувати консультативні, діагностичні, профілактичні та психотерапевтичні проблеми відразу після закінчення студентом вищої школи.

Дана проблема не є новою для психологічної науки. Однак, не дивлячись на це, практично відсутніми є роботи із систематизації накопичених теоретичних та експериментальних результатів, з методологічного узагальнення досліджень стилю спілкування. Однією з можливих причин такого становища справ – неоднозначність, полісемантичність самого терміну “стиль спілкування” (на це вказують Л.Я.Дорфман, В.М.Дружинін, О.В.Лібін, В.О.Моляко, М.О.Холодна та ін.).

Друга причина полягає в тім, що більшість дослідників типологічних стилів професійного спілкування (Д.О.Леонтьєв, В.С.Мерлін, В.І.Моросанова, С.О.Мусатов, Р.В.Павелків, Т.О.Піроженко, П.Г.Попов, І.Л.Руденко, В.М.Синьов, І.Г.Скотнікова, І.П.Шкуратова та ін.) наголошують на тому, що жоден окремо взятий стиль не є ефективним, оскільки різні ситуації спілкування вимагають і різноманітних підходів з боку осіб, які спілкуються, а саме доцільним є поєднання різних індивідуально-типологічних стилів. Останнє зумовлюється існуванням факторів, які Р.Люс'єр визначає як змінні процесу спілкування: час, інформацію, прийнятність для іншого, потенційні можливості тощо. Проте дослідження О.О.Бодальова виявило, що в той час, як одні люди можуть демонструвати своєрідну гнучкість і, враховуючи особливості суб'єктів, які беруть участь у спілкуванні, змінювати свою манеру спілкування, інші на такі зміни не здатні, і тому у спілкуванні з різними особами виявляють один і той же, звичний для них спосіб поведінки.

Проблемі становлення індивідуального стилю професійного спілкування фахівців різних галузей приділяли увагу вітчизняні та зарубіжні вчені. Зокрема, К.Левін виокремлює авторитарний, демократичний і лояльний стилі професійного спілкування фахівця будь-якої галузі діяльності, а Є.В.Субботський виділяє прагматичний (егоїстичний) та альтруїстичний стилі. Вивчаючи структуру стилю професійного спілкування офіцерів пожежної охорони, М.С.Коваль виділяє такі компоненти стилю: когнітивний, мотиваційно-ціннісний, перцептивний, поведінковий тощо. Досліджуючи особливості становлення стилю професійного спілкування майбутніх учителів гуманітарних дисциплін, Ж.В.Ковалів виокремлює такі стилі: стихійно-адаптивний; імітаційно-рольовий; ситуативно-модифікаційний; системно-моделюючий; інноваційно-пізнавальний; індивідуально-творчий.

В роботах О.М.Гусарової виокремлено психологічні чинники, які зумовлюють становлення індивідуального стилю професійного спілкування працівника соціономічної сфери діяльності. Аналізуючи стиль педагогічного спілкування, С.Л.Братченко та С.А.Рябченко виокремлюють спрямованості спілкування (діалогічна, авторитарна, маніпулятивна та ін.), які тою чи іншою мірою визначають стиль професійного спілкування педагога.

Проблемою вивчення стилю професійного спілкування психолога спеціально займалися Б.Г.Ананьєв, Л.Я.Дорфман, В.М.Дружинін, В.П.Захаров, І.А.Зязюн, Г.С.Костюк, Є.О.Клімов, Л.В.Кухарева, Д.О.Леонтьєв, О.В.Лібін, Б.Ф.Ломов, В.І.Моросанова, В.М.Петров, І.Л.Руденко, Є.В.Руденський, Ю.С.Сіровецький, М.О.Холодна, В.Д.Шадриков, І.П.Шкуратова та ін. До найбільш розповсюджених стилів спілкування психолога вчені відносять: творчо-продуктивний, дружній, дистанційний, пригнічувальний, популістський, стиль загравання, вимогливий, діловий та позиційний стилі спілкування тощо. Хоча, на нашу думку, потребує уточнення як саме поняття “стиль професійного спілкування психолога”, так і його структура. Спеціального вивчення та узагальнення потребують вузькопрофесійні стилі спілкування психолога, які допоможуть спеціалісту бути успішним в різних сферах власної професійної діяльності. Тому актуальність проблеми становлення стилю професійного спілкування майбутніх психологів не викликає сумнівів.

Відсутність психологічних досліджень з даної проблеми і зумовила вибір теми дисертаційного дослідження – “Особливості становлення стилю професійного спілкування майбутніх психологів”.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконувалася в межах комплексних планових тем кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету “Феноменологія морального розвитку особистості: детермінація, механізми, генезис” (реєстраційний номер 0106U000636) та “Просоціальна стратегія як основа морального становлення особистості” (реєстраційний номер 0112U002043). Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні Вченої ради Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 6 від 25 січня 2007 р.) та узгоджено в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 3 від 28 квітня 2009 р.).

Об’єкт дослідження: процес становлення стилю професійного спілкування майбутніх психологів під час навчання студентів у вузі.

Предмет дослідження: особливості та передумови становлення стилю професійного спілкування майбутніх психологів у процесі навчання та професіоналізації у вищій школі.

Мета дослідження: обґрунтувати сутність та психологічну структуру стилю професійного спілкування психолога, виявити шляхи, передумови та особливості його становлення.

У ході дослідження було висунуто такі гіпотези:

1. Успішність професійної діяльності психолога залежить від оволодіння майбутнім фахівцем комунікативними вміннями, комунікативними та організаторськими здатностями, комунікативно-соціальною компетентністю, толерантністю, креативністю, емоційним інтелектом, емпатією, професійною рефлексією, які в сукупності визначатимуть контактано-адаптивний, спонукально-координаційний чи інші стилі професійного спілкування. При цьому вибір психологом того чи іншого стилю професійного спілкування залежить як від мети та умов діяльності фахівця, так і від особистісних якостей студента.

2. Процес становлення стилю професійного спілкування майбутнього психолога детермінується дотриманням комплексу особливостей. В основі останніх – залучення студентів до участі в різних видах професійно-нормативних стосунків, зокрема в рольових іграх, бесідах, дискусіях, тренінгах, танцювальній терапії. Ці активні методи навчання фасилітують становлення у майбутніх психологів здатностей до професійного спілкування, визначатимуть стильові ознаки останнього.

Мета та гіпотези дослідження визначають наступні його **завдання**:

1. На основі аналізу й узагальнення наявного в психолого-педагогічній літературі матеріалу з досліджуваної проблеми уточнити сутність поняття “стиль професійного спілкування психолога”, запропонувати типологію стилів професійного спілкування фахівця цієї галузі, виокремити компоненти та структурні елементи стилів.

2. Побудувати нормативну модель стилю професійного спілкування психолога.

3. Визначити критерії сформованості стилю професійного спілкування майбутнього психолога.

4. На основі комплексу діагностичних методик здійснити експериментальне дослідження сформованості стилю професійного спілкування студентів психологічних спеціальностей.

5. Розробити й апробувати програму формування стилю професійного спілкування майбутніх психологів.

6. З урахуванням отриманих у формуальному експерименті результатів виокремити особливості та передумови становлення стилю професійного спілкування майбутніх психологів.

Теоретико-методологічними засадами дослідження стали: суб’єктно-діяльнісна психологічна концепція С.Л.Рубінштейна; ідеї гуманістичної психології Р.Лейнга, Ф.Лерша, А.Маслоу, Р.Мея, Г.Олпорта, Г.Райха, К.Роджерса, В.Франкла; теорія навчання і розвитку у генетичній психології С.Д.Максименка; загальні положення теорій комунікативної діяльності М.М.Бахтіна, О.О.Бодальова, Д.Б.Ельконіна, Г.С.Костюка, Д.О.Леонтьєва, О.О.Леонтьєва, Б.Ф.Ломова, Т.О.Піроженко та ін.; концепції стильових особливостей професійного спілкування

фахівців різних сфер діяльності І.А.Зязюна, Є.О.Клімова, О.І.Кульчицької, В.С.Мерліна, В.О.Моляко, Л.А.Петровської та ін.; теорії та концепції, що висвітлюють особливості становлення стилю професійного спілкування спеціаліста (С.Л.Братченко, О.М.Гусарова, О.В.Лібін, В.І.Моросанова, С.А.Рябченко, І.Г.Скотнікова, Є.В.Субботський, І.П.Шкуратова, Е.Шостром та ін.); теорія ієрархічної структури стилю людини О.В.Лібіна; теорія З.С.Карпенко щодо етапів професійного становлення психолога; загальні положення процесу підготовки психолога-практика у вищій школі О.Ф.Бондаренка, З.Г.Кісарчук, Н.Ф.Литовченко, М.Л.Смультсон, Т.М.Титаренко, Н.В.Чепелевої, Ю.М.Швалба, які дозволяють розкрити закономірності становлення у майбутніх психологів стилю професійного спілкування як системного новоутворення особистості.

Основними методами дослідження були теоретичні та емпіричні методи. До *теоретичних методів* відносяться: теоретичний аналіз, узагальнення та систематизація робіт вітчизняних та зарубіжних авторів по проблемі становлення стилю професійного спілкування особистості. *Емпіричні методи*: експеримент, спостереження, бесіда, дискусія, тестування, контент-аналіз, психологічний тренінг. Статистична обробка даних (кореляційний та факторний аналіз) проводилася з використанням комп'ютерного пакету статистичних програм Statistica '99 Edition.

Організація і база дослідження: дослідження проводилося в чотири етапи: теоретичний аналіз проблеми, констатувальне дослідження, формувальний експеримент, підсумковий етап. В дослідженні брали участь студенти 1–5 курсів, які опановують фах майбутнього психолога, Рівненського державного гуманітарного університету (РДГУ), Приватного вищого навчального закладу “Рівненський інститут слов’янознавства Київського Слав’ястичного університету” (ПВНЗ “РІС КСУ”), Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем’янчука м. Рівного (МЕГУ), Донецького інституту управління (ДІУ). Дослідженням було охоплено 475 осіб, з яких 452 – студенти (з них – 159 студентів сформованих нами експериментальних та контрольних груп), 23 викладачі та 7 психологів ЗОШ № 5, 15, 19, 20 м. Рівного, Шпанівського навчально-виховного комплексу Рівненської області.

Надійність та вірогідність результатів дослідження забезпечена методологічним обґрунтуванням вихідних положень; добором адекватних темі методів дослідження; репрезентативністю вибірки; поєднанням кількісної та якісної обробки одержаних даних, застосуванням методів математичної статистики в оцінці результатів дослідження.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що *вперше*: розроблено нормативну модель стилю професійного спілкування психолога; запропоновано узагальнену типологію стилів професійного спілкування психологів (контактно-адаптивний стиль, спонукально-координаційний, конгруентно-альтруїстичний стиль та ін.), розкрито їхній зміст, виокремлено компоненти та структурні

елементи цих стилів; розроблено й апробовано програму формування здатностей до професійного спілкування майбутніх психологів із використанням авторського психологічного тренінгу та елементів танцювальної терапії; *дістала подальшого розвитку* проблема становлення стилю професійного спілкування студентів психологічних спеціальностей; *збагачено психологічні знання* про становлення стилю професійного спілкування студентів через фасилітацію розвитку комунікативних умінь та здатностей особистості до професійної діяльності.

Теоретичне значення роботи визначається тим, що *теоретично обґрунтовано та визначено* структуру стилів професійного спілкування психолога, запропоновано систему стилів; *виявлено* особливості становлення стилю професійного спілкування майбутніх психологів під час навчання студентів у вищих освітніх закладах; *визначено* критерії сформованості стилю професійного спілкування майбутніх психологів; *охарактеризовано* передумови становлення стилю професійного спілкування студентів психологічних спеціальностей.

Практичне значення дослідження визначається розробкою авторської програми активізації процесу становлення стилю професійного спілкування майбутніх психологів. Дана програма передбачала введення в навчальні плани психологічних спеціальностей дисципліни нормативного циклу “Основи ефективного спілкування” та спецкурсу варіативного циклу “Особливості становлення стилю професійного спілкування психолога”. Створено програму психологічного тренінгу “Становлення здатностей до професійного спілкування студентів психологічних спеціальностей” та реалізовано систему корекційно-розвивальних занять, метою яких є становлення контактної-адаптивної, спонукально-координаційної, конгруентно-альтруїстичної та креативно-толерантної стилів професійного спілкування майбутніх психологів. Результати апробації тренінгу було узагальнено в методичних рекомендаціях для викладачів кафедри вікової та педагогічної психології РДГУ, кафедр психології ПВНЗ “РІС КСУ”, МЕНУ та ДІУ. Матеріали дослідження можуть бути використані викладачами психологічних факультетів вищих навчальних закладів при читанні лекцій і проведенні практичних занять з курсів “Основи ефективного спілкування”, “Вікова психологія”, “Загальна психологія”, “Педагогічна психологія”, “Основи групової психотерапії”, “Основи психокорекції”, “Основи психологічного консультування”, “Робота практичного психолога в закладах освіти”, “Психотренінг”.

Результати дослідження впроваджено у практику роботи РДГУ (довідка № 108 від 13.06.2013 р.); ПВНЗ “РІС КСУ” (довідка № 163 від 14.06.2013 р.); Шпанівського навчально-виховного комплексу Рівненської області (довідка № 015 від 12.04.2013 р.); ДІУ (довідка № 142 від 16.04.2013 р.).

Апробація та впровадження результатів дослідження у практику.

Результати дисертаційного дослідження доповідались на міжнародних науково-практичних

конференціях: “Проблеми психології спілкування” (Рівне, 2007), “Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти” (Рівне, 2007, 2008), “Наука, освіта, суспільство очима молодих” (Рівне, 2009), “Сучасні проблеми екологічної психології (розвиток психологічної теорії і практики в умовах екологічних і соціотехнічних ризиків)” (Київ, 2011), “Научная дискуссия: вопросы педагогики и психологии” (Москва, 2013), “Педагог третьего тысячелетия: теоретико-методологический дискурс” (Дрогобич, 2013); *всеукраїнських науково-практичних конференціях*: “Інформаційні технології в професійній діяльності” (Рівне, 2009), “Психологічна допомога особистості: сучасний стан та перспективи розвитку” (Рівне, 2008), “Психологічна допомога особистості в різних умовах соціалізації” (Переяслав-Хмельницький, 2012), “Проблеми сучасної педагогічної освіти” (Ялта, 2013); на засіданнях кафедри вікової та педагогічної психології РДГУ (2007–2014 рр.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 14 наукових публікацій, з них – 6 статей у фахових наукових виданнях, затверджених МОН України, 2 – статті у закордонних виданнях, 6 – тез виступів на наукових конференціях.

Структура та обсяг дисертації: дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків. Основний текст викладено на 185 сторінках. Робота містить 2 рисунка, що займають 1,5 сторінки; 10 додатків на 172 сторінках, список використаної літератури (316 найменувань).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність проблеми, виділено предмет і об'єкт дослідження, гіпотези, визначено мету і завдання, висвітлено методологічну основу дослідження, наукову новизну, теоретичне і практичне значення, наведено дані про апробацію та впровадження роботи, її структуру та обсяг.

У першому розділі – *“Проблема стилю професійного спілкування психологів у теоретико-методологічній парадигмі і практиці”* – розкрито методологічну базу дослідження, здійснено аналіз питань та ідей сучасної психології, потрібних для дослідження стилю професійного спілкування психолога, розглянуто підходи вітчизняних та зарубіжних фахівців до визначення структури, генезису та змісту стилю професійного спілкування особистості, окреслено особливості професійного спілкування психолога, наведено існуючі в психологічній літературі стилі професійного спілкування фахівця-психолога.

У роботі проаналізовано наукову літературу з проблем спілкування, охарактеризовано фундаментальні теорії та концепції, в яких вивчається цей феномен (Г.М.Андрєєва, М.М.Бахтін, О.О.Бодальов, Л.С.Виготський, Д.Б.Ельконін, М.С.Каган, О.Г.Ковальов, О.О.Леонтьєв, Б.Ф.Ломов, Ю.М.Лотман, Б.Д.Паригін, С.Л.Рубінштейн).

У дисертації охарактеризовано сутність індивідуального стилю професійного спілкування особистості в парадигмі таких підходів:

- *нормативного* (Б.Г.Ананьєв, О.О.Бодальов, М.Й.Боришевський, І.А.Зязюн, В.В.Коссов, Г.С.Костюк, Г.В.Ложкін, Б.Ф.Ломов, Н.О.Менчинська, К.К.Платонов та ін.), який визначає найбільш ефективні, загальні для працівників різних спеціальностей стилі професійного спілкування;

- *ситуативного*, прихильники якого (Т.Є.Аргентова, Ю.С.Крижанська, О.І.Кульчицька, В.О.Моляко, В.М.Синьов, В.Г.Третьяков та ін.) акцентують увагу на деяких зовнішніх особливостях ситуації спілкування;

- *метакогнітивного* (Б.О.Вяткін, А.М.Еткінд, Л.В.Іванова, Є.П.Ільїн, М.С.Каган, Л.М.Карамушка, Є.О.Клімов, М.С.Коваль, В.А.Коток, Т.Лірі, В.С.Мерлін, Т.О.Піроженко, І.Л.Руденко, Є.В.Руденський, З.І.Рябікіна, Т.М.Титаренко, В.О.Толочек, Ф.Франселла, О.М.Шаліна, М.Р.Щукін), в парадигмі якого стиль спілкування визначається як стабільна форма комунікативної поведінки фахівця, яка виявляється як в будь-яких формах взаємодії психолога з підопічними особами, так і у стилі керівництва, у способах прийняття й здійснення рішень, у прийомах психологічного впливу на людей, у методах розв'язання і попередження міжособистісних і професійно спрямованих конфліктів.

Проаналізовано особливості професійної підготовки психолога (О.Ф.Бондаренко, Н.Ю.Воляннюк, В.І.Зверєва, І.А.Зязюн, Ю.М.Ємельянов, Г.В.Ложкін, А.К.Маркова, Р.В.Овчарова,

Т.М.Титаренко, Ю.М.Швалб та ін.).

В дисертації на базі літературних джерел розглянуто особливості професійного спілкування психолога, які залежать від його потреб, мотивів, індивідуально-психологічних чинників, конкретної соціальної ситуації, і виявляються безпосередньо в поведінці фахівця (Б.Г.Ананьєв, Г.О.Балл, О.О.Бодальов, М.Й.Боришевський, І.А.Горобець, Є.О.Клімов, Л.Ф.Колесников, І.О.Котик, О.І.Кульчицька, Ф.Лерш, В.С.Мерлін, В.О.Моляко, С.О.Мусатов, Т.О.Піроженко, В.В.Рибалка, С.М.Синьов, Т.М.Титаренко, В.Франкл, Н.В.Чепелева та ін.).

Розглянуто існуючі в психологічній літературі класифікації стилів професійного спілкування психолога. Так, Р.Люс'єр виокремлює авторитарний, консультативний, партнерський стилі та стиль невтручання. Авторитарний, стимулювальний чи оцінювально-контролюючий, організаційно-корегувальний стилі виділяє А.Г.Ісмагілова. Такі стилі професійного спілкування психолога, як спілкування-творчість, спілкування-дистанція, спілкування-дружба, спілкування-залякування, спілкування-загравання, пропонуються В.А.Кан-Каликом.

Отже, ми вважаємо, що **стиль професійного спілкування** психолога – це гнучка система особистісних інтегральних характеристик та способів професійного спілкування, яка виявляється в умінні психолога ефективно спілкуватися у професійній сфері, використовуючи при цьому найбільш доцільні засоби та способи спілкування, узгоджуючи особливості своєї індивідуальності до нормативних та ситуативних чинників професійного спілкування, що дозволяє психологу-практику досягати високих результатів у професійній діяльності. При цьому ми вважаємо, що деякі риси особистості психолога (зокрема, толерантність, гуманність, людяність, терплячість, милосердя, конгруентність, доброзичливість, альтруїстичність тощо) можуть мати інструментальне (практичне) значення, репрезентуючи стиль або актуалізуючи експресію поведінки та діяльності фахівця. Стиль професійного спілкування психолога – це своєрідна система комунікативних вмінь, навичок та здатностей до професійного спілкування, які використовує фахівець з метою найкращого адаптування власної (типологічно зумовленої) індивідуальності до предметних зовнішніх умов діяльності.

У другому розділі – **“Шляхи становлення стилю професійного спілкування майбутніх психологів”** – побудовано нормативну модель стилю професійного спілкування психолога, запропоновано типологію стилів професійного спілкування фахівця цієї галузі, виокремлено компоненти та структурні елементи стилів, описано методи проведення констатувального дослідження та проаналізовано його результати.

В розділі побудовано нормативну модель стилю професійного спілкування психолога (рис. 1). Будуючи цю модель, ми врахували теорію О.В.Лібіна щодо ієрархічної структури стилю людини та теорію З.С.Карпенко, в якій розкрито етапи професійного становлення психолога. Ми виходили з того, що здатність до професійного спілкування може реалізовуватися за допомогою

різних стилів (залежно від клінічної ситуації, психотерапевтичних задач, індивідуальних особливостей клієнта (чи групи), індивідуальних особистісних якостей психолога тощо).

Отже, ми запропонували такі стилі спілкування психолога: контактено-адаптивний, спонукально-координаційний, конгруентно-альтруїстичний, креативно-толерантний тощо. Кожен стиль вміщує психо-фізіологічний, поведінковий, емотивний, когнітивний, та рефлексивний компоненти, які, в свою чергу, складаються із структурних елементів.

Контактно-адаптивний стиль спрямований на встановлення контакту як стану взаємної готовності психолога та клієнта до прийому й передачі інформації, повідомлення та підтримки зв'язку під час міжособистісної діалогічної взаємодії. Психолог із цим стилем спілкування характеризується вмінням викликати у партнера по спілкуванню потрібні переживання і стани, змінювати у разі потреби власні переживання і психічні стани; усвідомленням свого місця в системі ролевих, статусних, ділових, міжособистісних та інших зв'язків, в межах яких відбувається діяльність фахівця. Цей стиль спілкування є підґрунтям для побудови більш складних стилів.

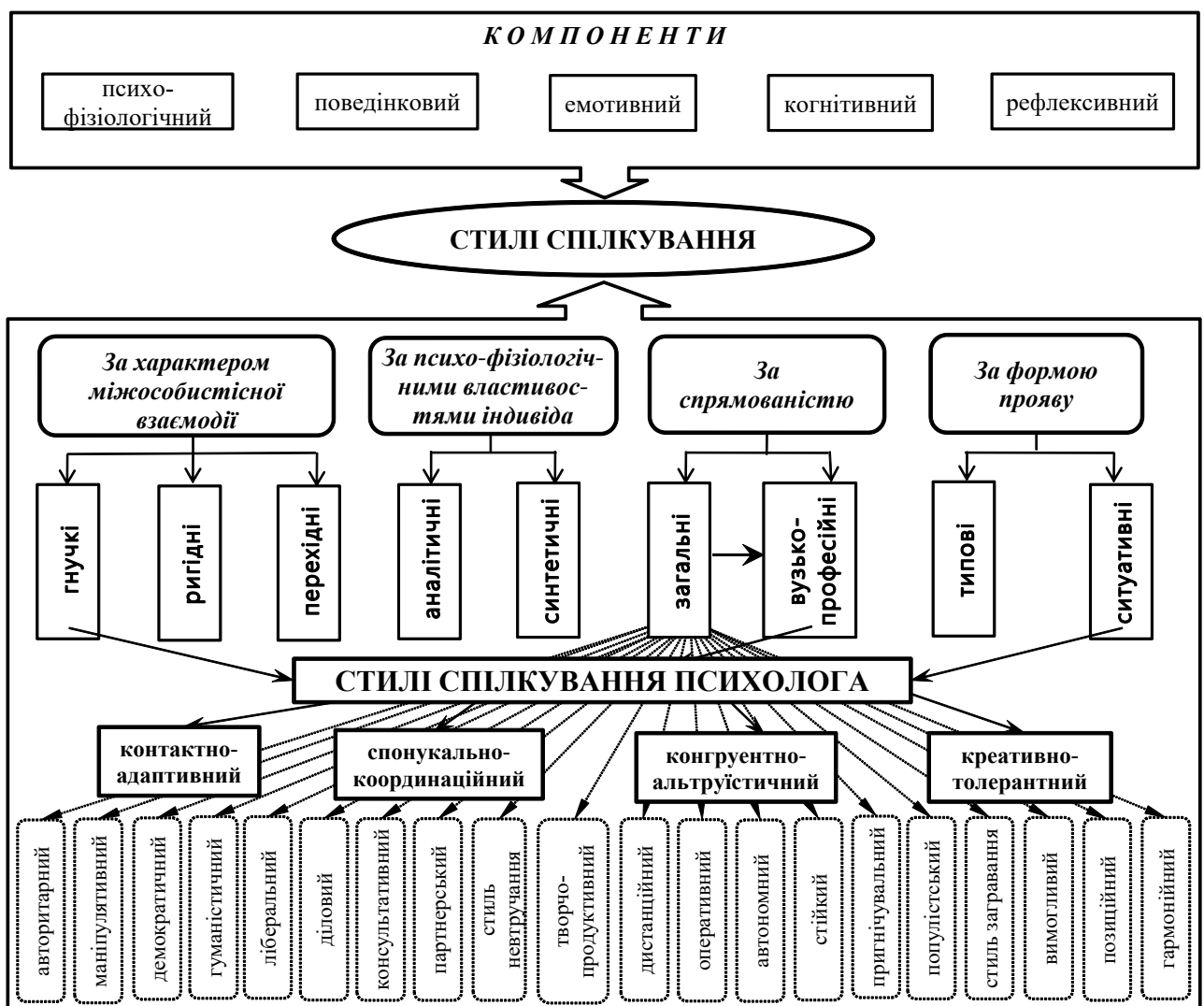

Рис. 1. Нормативна модель стилю професійного спілкування психолога

Спонукально-координативний стиль спрямований на стимулювання психологом активності клієнта, що спрямовує останнього на виконання тих чи інших дій, вчинків; на взаємне орієнтування й узгодження дій для організації спільної діяльності.

Конгруентно-альтруїстичний стиль має на увазі відповідність соціального досвіду психолога засобам спілкування з клієнтами, розвинене вміння підсвідомо, інтуїтивно “центруватися” на співрозмовнику, орієнтуватися на його цілі, потреби та, разом з тим, – не реалізовувати свої проблеми через пацієнтів. Психолог, який достатньою мірою має сформований даний стиль професійного спілкування, прагне зрозуміти життєві запити іншого з метою їх найбільш повного задоволення, сприяє розвитку співрозмовника. Така позиція дає змогу клієнтові поводитися цілком адекватно своїм переживанням, робить індивіда вільним у сприйнятті й розумінні іншого. Умовою успішного діалогу є налаштованість на актуальний психологічний стан самого себе та підопічної особи в ситуації “зараз” і “тепер”.

Креативно-толерантний стиль. Психолог демонструє гнучкість мислення та креативність особистості; фахівець відрізняється здатністю до самоактуалізації, спрямованістю до саморозвитку й самоудосконалення, умінням слухати та адекватно сприймати критику, приймати цінність людини в цілому, долати стереотипи, егоїзм. У даному випадку психолог в принципі не використовує засоби примусу й форми приниження гідності підопічної особи, визнає за клієнтами право мати власну точку зору та можливість вільно її висловлювати; готовність до конструктивної комунікативної взаємодії, емпатійне слухання та уміння ставити себе на місце іншої людини.

Описано **констатувальне дослідження**, яке проводилося в період з 2005 р. по 2006 р., та формувальний експеримент (з 2007 р. по 2011 р.).

Розпочинаючи це дослідження, ми припустили, що високий рівень розвитку всіх складових, що входять до відповідних компонентів (психо-фізіологічного, поведінкового, емотивного, когнітивного та рефлексивного) контактено-адаптивного, спонукально-координаційного, конгруентно-альтруїстичного, креативно-толерантного стилів спілкування майбутнього психолога, буде свідчити про сформованість унікальної структури стилю професійного спілкування фахівця.

У цей етап дослідження було включено 159 студентів сформованих нами експериментальних (Е1, Е2) та контрольних (К1, К2) груп (1–2 курсів РДГУ та ПВНЗ “РІС КСУ”), а також ще 96 студентів 1–5 курсів МЕНУ та 84 – ДІУ.

Враховуючи проаналізовані в попередньому розділі дисертації теорії та концепції, нами було сформульовано **критерії становлення стилю професійного спілкування майбутнього**

Констатувальне дослідження				Контрольний зріз			
Е1	Е2	К1	К2	Е1	Е2	К1	К2
Комунікативні вміння, комунікативні та організаторські здібності (в %)							
<i>Низький рівень</i>							
19,0	20,5	18,5	20,0	3,0	0	15,0	17,5
<i>Середній рівень</i>							
50,0	51,0	50,0	45,0	40,0	43,0	48,0	45,0
<i>Високий рівень</i>							
31,0	28,5	31,5	35,0	57,0	57,0	37,0	37,5
Високий рівень потреби у спілкуванні (в %)							

32,8	34,7	31,6	32,5	86,3	88,7	43,1	40,6
Достатній рівень гармонійності мотиваційних орієнтацій (в %)							
53,0	54,0	57,0	56,0	79,0	75,0	59,0	58,0
Достатній рівень комунікативного контролю (в%)							
20,0	17,0	23,0	19,0	59,0	57,0	34,0	36,0
Достатній рівень розвитку здатності до саморегуляції у спілкуванні (в %)							
57,0	63,0	58,0	58,0	76,0	82,0	60,0	61,0
Достатній рівень толерантності (в %)							
40,0	44,0	41,0	46,0	77,0	80,0	48,0	51,0
Загальний рівень комунікативної толерантності (в балах, шкала від 0 до 135)							
72	75	70	75	113	127	89	93
Комунікативно-соціальна компетентність студентів (в балах, за результатами факторного аналізу)							
0,2784	0,2701	0,2800	0,3167	0,5631	0,4871	0,3274	0,3619
Індивідуально-типологічні стилі професійного спілкування та діяльності (в %)							
<i>Автономний стиль</i>							
36,44	38,19	35,02	36,41	20,21	15,51	27,72	38,87
<i>Оперативний стиль</i>							
45,18	40,33	42,14	48,29	37,16	38,93	49,11	40,55
<i>Стійкий стиль</i>							
18,38	21,48	22,84	15,30	42,63	45,56	23,17	20,58
Високий рівень розвитку творчого потенціалу студентів (в %)							
32	33	37	43	64	67	41	46
Достатній рівень розвитку особистісної креативності студентів (в %)							
34,5	41,5	36,5	43,0	65,25	70,0	48,0	49,75
Високий рівень розвитку мислення за типами (в %)							
<i>Предметно-дійове</i>							
20	22	21	19	22	26	23	22
<i>Абстрактно-символічне</i>							
12	10	10	11	14	13	11	14
<i>Словесно-логічне</i>							
6	7	8	7	32	29	12	11
<i>Наочно-образне</i>							
37	32	30	33	36	38	32	36

<i>Креативне (творче)</i>							
3	2	3	4	12	14	4	6
Достатній рівень розвитку емоційного інтелекту (в %)							
42	44	45	46	73,8	75,4	51,2	52,2
Середній рівень розвитку емпатії (в %)							
12	14	13	16	27,0	31,5	17,5	21,0
Достатній рівень розвитку полікомунікативної емпатії (в %)							
29	32	39	39	74	76	43	48
Достатній рівень розвитку професійної рефлексії (в %)							
51,79	51,47	58,26	57,57	72,66	73,24	61,75	63,58
Контактно-адаптивний стиль (в балах, за результатами факторного аналізу)							
0,3461	0,3819	0,3705	0,3876	0,5918	0,5874	0,4036	0,4281
Спонукально-координаційний стиль (в балах, за результатами факторного аналізу)							
0,3064	0,3211	0,3318	0,3955	0,6128	0,6317	0,3977	0,4350
Конгруентно-альтруїстичний стиль (в балах, за результатами факторного аналізу)							
0,2871	0,3163	0,2715	0,2643	0,4397	0,4908	0,2876	0,2904
Креативно-толерантний стиль (в балах, за результатами факторного аналізу)							
0,2566	0,2879	0,2910	0,3151	0,5127	0,4702	0,3066	0,3272

Відповідно до наведених результатів можна стверджувати, що в експериментальних та контрольних групах найбільша кількість студентів має низький, частково – середній рівні розвитку комунікативних та організаторських здібностей. Випробовуваних з високим і дуже високим рівнями в обох групах виявлено порівняно невеликий відсоток.

Виходячи з отриманих даних, можна стверджувати, що комунікативні та організаторські здібності у студентів експериментальних та контрольних груп не розвинені належною мірою і потребують цілеспрямованого формування.

Другий етап констатувального дослідження був спрямований на оцінку даних за другим критерієм (використано методику “Потреба у спілкуванні” (Ю.М.Орлов), контент-аналіз творів на теми: “Кроскультурне спілкування та комунікації”, “Я живу серед людей”, “Методику діагностики мотиваційних орієнтацій у міжособистісних комунікаціях” (І.Д.Ладанов, В.А.Уразаєва), “Методику діагностики комунікативного контролю” (М.Шнайдер), анкету “Комунікативні бар’єри в організації” (Л.М.Карамушка), “Методику виявлення бар’єрів у встановленні емоційних контактів” (В.В.Бойко), “Методику діагностики домінуючої стратегії психологічного захисту в спілкуванні” (В.В.Бойко), “Методику вивчення здатностей до саморегуляції у спілкуванні”). Отримані на даному етапі експерименту дані наведено в табл. 1. Ці результати свідчать про недостатній рівень сформованості потреби у

здійсненні ефективної професійної комунікації майбутнього фахівця з підопічними особами, про низький рівень мотивації студентів до розвитку комунікативних здібностей (більше 45 % респондентів у кожній групі), про високу імпульсивність у спілкуванні, невміння долати комунікативні бар'єри (низькі дані за показником “комунікативний контроль”). Від 35 % до 40 % студентів як експериментальних, так і контрольних груп продемонстрували низький рівень розвитку здатностей до саморегуляції під час здійснення професійного спілкування, недостатню мобільність у різних, в тому числі – стресових ситуаціях.

Наступний, *третій етап* констатувального дослідження був спрямований на аналіз результатів студентів за критерієм “сформованість толерантності особистості, комунікативної толерантності, комунікативно-соціальної компетентності”. Нами було використано експрес-опитувальник “Індекс толерантності”, “Методику діагностики комунікативного настановлення” (В.В.Бойко) (дані наведено в табл. 1). Невисокі показники за даним критерієм свідчать про невміння майбутніх психологів враховувати індивідуальні особливості клієнта, небажання працювати з ним, враховуючи його емоції та переживання, невміння пробачати іншим їхні помилки, упереджене ставлення до співрозмовників, оцінювання їх за стереотипом. Також досить низькі дані студентів експериментальних та контрольних груп діагностовано за показником “комунікативно-соціальна компетентність”, що значно ускладнює роботу психологам з клієнтами, створює негативні передумови для становлення індивідуального стилю професійного спілкування фахівця.

На *четвертому етапі* констатувального дослідження ми мали за мету визначити власне стильові ознаки спілкування студентів психологічних спеціальностей (було використано методики “Ваш стиль спілкування”, “Чи вмієте Ви слухати?”, “Орієнтаційні стилі професійно-діяльнісного спілкування” (Є.О.Оліщук), “Методику діагностики стильових особливостей формулювання і досягнення мети” (В.І.Моросанова)).

Отримані нами дані (табл. 1) свідчать про те, що більшість студентів експериментальних та контрольних груп відрізняються переважно оперативним стилем професійного спілкування та діяльності, хоча досить багато студентів мають автономний стиль тощо (вони характеризуються низькою усвідомленістю і стійкістю навчальних цілей, але досить легко пристосовуються до вимог викладання та конкретних умов навчальної ситуації). Зовсім мало майбутніх психологів відрізняються стійким стилем спілкування та діяльності, адже саме цей стиль характеризує людей, які чітко усвідомлюють цілі, виявляють стійкість в конкретних ситуаціях та ситуаціях когнітивного дисонансу.

П'ятий етап констатувального дослідження був спрямований на оцінку сформованості особистісних якостей студентів, які детермінують становлення індивідуального стилю професійного спілкування фахівця. Так, ми визначали рівень розвитку творчого потенціалу

студентів, їх особистісної креативності, рівня розвитку мислення за типами, емоційного інтелекту, емпатії (зокрема, полікомунікативного її виду), професійної рефлексії тощо (використано методики “Оцінка рівня розвитку творчого потенціалу особистості” (Є.І.Рогов), “Методику особистісної креативності” (Е.Е.Тунік), “Методику визначення типу мислення” в модифікації Г.В.Резапкіної, “Методику визначення рівня розвитку емоційного інтелекту” (Н.Холла), “Методику діагностики рівня емпатійних здібностей” (В.В.Бойко), методику “Діагностика рівня полікомунікативної емпатії” (І.М.Юсупов), техніку “Піраміда професійного зростання” (М.Ю.Варбан)). Всі оцінювані нами параметри мають, як правило, посередні результати (табл. 1), що свідчить про необхідність їх цілеспрямованого розвитку у майбутніх психологів.

Шостий етап констатувального дослідження був спрямований на оцінку вмінь, які входять до психо-фізіологічного, поведінкового, емотивного, когнітивного та рефлексивного компонентів контактено-адаптивного, спонукально-координаційного, конгруентно-альтруїстичного та креативно-толерантного стилів спілкування психолога. На даному етапі було використано всі методики, які застосовувалися на попередніх етапах дослідження. Всі отримані нами дані було оброблено за процедурою факторного аналізу (результати наведено в табл. 1). В цілому ці дані є досить низькими, що також підтверджує отримані на попередніх етапах дослідження результати, свідчить про несформованість індивідуального стилю професійного спілкування майбутніх психологів.

В цілому дані, отримані нами на етапі констатувального дослідження, свідчать про недостатній рівень сформованості індивідуального стилю професійного спілкування студентів як експериментальних, так і контрольних груп. Так, респонденти не демонструють уміння ефективно спілкуватися у професійній сфері, не завжди можуть обрати найбільш доцільні комунікативні ситуації засоби та способи спілкування, що дозволить їм в майбутньому досягати високих результатів у професійній діяльності. Тому виникає необхідність організації спеціального навчання з метою становлення стильових ознак спілкування майбутніх психологів під час виконання ними професійних видів діяльності.

У третьому розділі – “Проведення програми підвищення ефективності становлення стилю професійного спілкування майбутніх психологів” – окреслено програму експериментальної роботи, описано формувальний експеримент, проаналізовано емпіричні дані.

З метою активізації процесу становлення стилю професійного спілкування майбутніх психологів нами було розроблено спеціальну програму, апробовану на етапі проведення формувального експерименту (з 2009 по 2011 рр.) в групах Е1, Е2. Дана програма спрямована, передусім, на розвиток вмінь та навичок, які відповідають сформованості психо-фізіологічного, поведінкового, емотивного, когнітивного, та рефлексивного компонентів контактено-адаптивного, спонукально-координаційного, конгруентно-альтруїстичного та креативно-толерантного стилів

професійного спілкування психолога, які у своїй сукупності становлять стиль професійного спілкування фахівця.

Розроблена нами програма вміщує три блоки завдань, а саме: змістовий, операційний, рефлексивний. *Змістовий блок* передбачав введення в навчальні плани спеціальностей “Психологія” та “Практична психологія” навчальної дисципліни “Основи ефективного спілкування” (для студентів I курсу) та спецкурсу “Особливості становлення індивідуального стилю професійного спілкування психолога” (для студентів II курсу). *Операційний блок* реалізовувався завдяки участі студентів груп E1, E2 у консультативній та діагностувальній роботі під час проходження ними психологічної практики на II курсі.

Також на даному етапі формувального експерименту ми розробили психологічний тренінг “Становлення здатностей до професійного спілкування студентів психологічних спеціальностей”. Тренінг складався з чотирьох блоків занять (всього – 30 занять по 1,5 години кожне). Загальна мета тренінгу – емоційно-рефлексивне звільнення особистості, розвиток комунікативної компетентності, оволодіння потенціалами стилю професійного спілкування майбутніми психологами тощо.

Кожен блок був спрямований на становлення здатностей студентів до професійного спілкування, а також індивідуальних особливостей майбутнього психолога, та реалізовувався за допомогою спеціально підібраних нами вправ та технік.

I блок (7 занять по 1,5–2 години кожне) мав на меті розвиток у студентів комунікативних вмінь, комунікативних та організаторських здібностей; формування потреби у спілкуванні, високого рівня мотивації до розвитку комунікативних здібностей та мотиваційних орієнтацій у міжособистісних комунікаціях, високого рівня комунікативного контролю та здатностей до саморегуляції у спілкуванні (реалізовувався за допомогою вправ-метафор, ігрової терапії, арт-терапії).

II блок (12 занять по 1–2 години кожне) – спрямований на формування особистісних якостей студентів, які сприяють становленню здатностей фахівця до професійного спілкування (творчого потенціалу, особистісної креативності, типів мислення, емоційного інтелекту, емпатії та, зокрема, її полікомунікативного виду, професійної рефлексії тощо). Даний блок реалізовувався за допомогою рольових та ділових ігор, казкотерапії, технік формування інтерпретативної компетенції.

III блок (14 занять по 1–1,5 години кожне) – зорієнтований на формування толерантності особистості, комунікативної толерантності, комунікативно-соціальної компетентності (використано методи казкотерапії, піскової терапії, індивідуальні проблемні завдання та творчі задачі, арт-терапію у формі театралізованого дійства чи вистави).

IV блок (4 заняття по 1–1,5 години кожне) – спрямований на розвиток вмінь, які входять до

психо-фізіологічного, поведінкового, емотивного, когнітивного та рефлексивного компонентів контактано-адаптивного, спонукально-координаційного, конгруентно-альтруїстичного, креативно-толерантного стилів спілкування психолога (реалізовувався за допомогою технік формування інтерпретативної компетенції та нарративної ідентичності майбутніх психологів, рольових ігор, театральних дійств).

Операційний блок програми становлення стилю професійного спілкування студентів експериментальних груп передбачав використання техніки танцювальної терапії (у руслі підходу Л.С.Роговик).

І наступний, *рефлексивний блок* програми становлення стилю професійного спілкування психолога передбачав проведення зі студентами експериментальних груп евристичних бесід на теми: “Що таке стиль професійного спілкування в психології?”, “Універсальні ознаки індивідуального стилю професійного спілкування психолога” та ін.

Проаналізовано емпіричні результати, отримані нами на етапі формувального експерименту за виокремленими нами критеріями (було використано ті самі методики, що й впродовж констатувального дослідження).

Отже, *перший етап* формувального експерименту був спрямований на оцінку результатів за критерієм “*розвиток у студентів комунікативних вмінь, комунікативних та організаторських здібностей*” (табл. 1). Дані, отримані на заключному зрізі формувального експерименту, свідчать про сформованість у студентів груп E1, E2 комунікативних та організаторських здібностей (різниця в результатах порівняно з констатувальним дослідженням є статистично значущою за t-критерієм Ст’юдента на рівні достовірності 0,01), тоді як зміна результатів студентів контрольних груп не є значущою, що дозволяє зробити висновок про ефективність організованого нами експериментального навчання.

На *другому етапі* формувального експерименту було проаналізовано отримані дані за другим критерієм – “*сформованість потреби у спілкуванні, високого рівня мотивації до розвитку комунікативних здібностей та мотиваційних орієнтацій у міжособистісних комунікаціях, високого рівня комунікативного контролю та здатностей до саморегуляції у спілкуванні*”. Наведені в табл. 1 результати свідчать про сформованість у студентів груп E1, E2 потреби у спілкуванні, високий рівень мотивації до розвитку своїх комунікативних здібностей та мотиваційних орієнтацій у міжособистісних комунікаціях, високий рівень комунікативного контролю та здатностей до саморегуляції у спілкуванні. У показниках студентів контрольних груп статистично значущої різниці порівняно з констатувальним етапом дослідження не спостерігається.

На *третьому етапі* формувального експерименту було проаналізовано отримані результати за третім критерієм – “*сформованість толерантності особистості, комунікативної*

толерантності, комунікативно-соціальної компетентності”. Так, у студентів експериментальних груп наприкінці формувального експерименту спостерігається статистично значуще (на 1 % рівні достовірності за t-критерієм Ст’юдента) збільшення показників за толерантністю й комунікативною толерантністю та на 5 % рівні достовірності – зростання результатів за комунікативно-соціальною компетентністю, тоді як у студентів контрольних груп результати не зазнали суттєвих змін порівняно з констатувальним дослідженням.

На *четвертому етапі* формувального експерименту ми визначали *стильові ознаки професійного спілкування студентів* психологічних спеціальностей (табл. 1). Якщо співвіднести отримані на етапі формувального експерименту дані з комплексами стильових особливостей регуляторних процесів “автономних”, “оперативних”, “стійких” студентів, то можна констатувати, що наприкінці експериментального навчання студенти груп E1, E2 належать переважно до стійкого стилю (тип – надзвичайно швидка оперативність побудови програм навчальних дій, гнучке врахування значущих умов навчальної діяльності, тоді як ці ж студенти впродовж констатувального дослідження вирізнялися переважно оперативним стилем професійного спілкування та діяльності). Для них характерною є швидкість включення в навчальну ситуацію, легкість орієнтації у швидко мінливій обстановці, оперативність врахування вимог викладачів і умов навчання, вміння знайти правильну тактику під час відповіді на запитання та виконання навчальних завдань. У студентів контрольних груп традиційно переважає оперативний стиль професійного спілкування та діяльності.

П’ятий етап формувального експерименту був спрямований на аналіз отриманих результатів за наступним критерієм – *“сформованість особистісних якостей студентів, які сприяють становленню здатностей фахівця до професійного спілкування, що можуть бути реалізовані за допомогою різних стилів*”. Дані, наведені в табл. 1, дозволяють стверджувати про статистично значуще зростання за t-критерієм Ст’юдента результатів за всіма виокремленими нами показниками у студентів експериментальних груп (за творчим потенціалом, особистісною креативністю, рівнем розвитку мислення за типами, емоційним інтелектом, полікомунікативною емпатією – результати значущі на 1 % рівні достовірності; за емпатією та професійною рефлексією – на 5 % рівні достовірності). У студентів контрольних груп результати не зазнали суттєвих змін порівняно з даними констатувального дослідження.

Даний етап експерименту був також спрямований на оцінку вмінь та навичок, які входять до психо-фізіологічного, поведінкового, емотивного, когнітивного та рефлексивного компонентів контактено-адаптивного, спонукально-координаційного, конгруентно-альтруїстичного та креативно-толерантного стилів спілкування психолога. Дані, наведені в табл. 1, дозволяють стверджувати про збільшення факторної ваги за результатами всіх стилів студентів груп E1, E2, тоді як у майбутніх психологів результати не зазнали суттєвих змін. Крім того, 83,57 % вмінь за

виокремленими нами компонентами стилів у студентів експериментальних груп увійшли до першого, базового фактора. Такий розподіл змінних свідчить про те, що у студентів експериментальних груп стиль професійного спілкування є стійким особистісним, унікальним для кожного новоутворенням психолога. Здатність майбутнього фахівця до здійснення успішного професійного спілкування була реалізована за допомогою різних стилів.

Узагальнення результатів теоретико-експериментального дослідження дало можливість сформулювати **висновки**:

1. На основі аналізу й узагальнення наявного в психолого-педагогічній літературі матеріалу з досліджуваної проблеми уточнено структуру індивідуального стилю професійного спілкування психолога. Ми вважаємо, що стиль професійного спілкування психолога – це гнучка система особистісних інтегральних характеристик та способів професійного спілкування, яка виявляється в умінні психолога ефективно спілкуватися у професійній сфері, використовуючи при цьому найбільш доцільні засоби та способи спілкування, узгоджуючи особливості своєї індивідуальності до нормативних та ситуативних чинників професійного спілкування, що дозволяє психологу-практику досягати високих результатів у професійній діяльності. При цьому деякі риси особистості психолога (зокрема, толерантність, гуманність, людяність, терплячість, милосердя, конгруентність, доброзичливість, альтруїстичність тощо) можуть мати інструментальне (практичне) значення, репрезентуючи стиль або актуалізуючи експресію поведінки та діяльності фахівця. Стиль професійного спілкування психолога – це своєрідна система комунікативних вмінь та здатностей до професійного спілкування, які використовує фахівець з метою найкращого адаптування власної (типологічно зумовленої) індивідуальності до предметних зовнішніх умов діяльності.

2. Розроблено нормативну модель стилю професійного спілкування психолога. Ця модель вміщує узагальнену типологію стилів (контактно-адаптивний, спонукально-координаційний, конгруентно-альтруїстичний та креативно-толерантний). Кожен стиль складається з психофізіологічного, поведінкового, емотивного, когнітивного та рефлексивного компонентів та структурних елементів, які, відповідно, входять до певного компоненту. Дана модель дозволяє психологу узгоджувати особливості своєї індивідуальності із нормативними та ситуативними чинниками професійного спілкування і, отже, використовувати своєрідну систему комунікативних вмінь, навичок та здатностей з огляду на певну ситуацію професійного спілкування, з метою найкращого адаптування власної (типологічно зумовленої) індивідуальності до предметних зовнішніх умов діяльності.

3. На основі комплексу діагностичних методик здійснено експериментальне дослідження становлення стилю професійного спілкування майбутніх психологів. Визначено критерії такого становлення: розвиток у студентів комунікативних вмінь, комунікативних та організаторських

здібностей; сформованість потреби у спілкуванні, високого рівня мотивації до розвитку комунікативних здібностей та мотиваційних орієнтацій у міжособистісних комунікаціях, високого рівня комунікативного контролю та здатностей до саморегуляції у спілкуванні; сформованість толерантності особистості, комунікативної толерантності, комунікативно-соціальної компетентності; наявність стильових ознак професійного спілкування майбутніх психологів; сформованість особистісних якостей студентів (творчого потенціалу, особистісної креативності, типів мислення, емоційного інтелекту, емпатії та, зокрема, її полікомунікативного виду, професійної рефлексії тощо), які сприяють становленню здатності фахівця до професійного спілкування, що може бути реалізована за допомогою різних стилів; розвиток вмінь, які входять до психо-фізіологічного, поведінкового, емотивного, когнітивного та рефлексивного компонентів контактено-адаптивного, спонукально-координаційного, конгруентно-альтруїстичного, креативно-толерантного стилів спілкування психолога.

4. Розроблено й апробовано програму активізації процесу становлення стилю професійного спілкування майбутніх психологів, яка вміщувала змістовий, операційний та рефлексивний блоки. Розроблено й апробовано психологічний тренінг “Становлення здатностей до професійного спілкування студентів психологічних спеціальностей”. Вправи, підібрані до даного тренінгу, були спрямовані, передусім, на розвиток вмінь, які відповідають сформованості психо-фізіологічного, поведінкового, емотивного, когнітивного та рефлексивного компонентів контактено-адаптивного, спонукально-координаційного, конгруентно-альтруїстичного, креативно-толерантного стилів спілкування психолога, які у своїй сукупності становлять стиль професійного спілкування фахівця.

5. З урахуванням отриманих у формуальному експерименті результатів виокремлено передумови становлення стилю професійного спілкування майбутніх психологів: фасилітація розвитку у студентів комунікативних вмінь і здібностей; сформованість у майбутнього психолога потреби в спілкуванні, позитивної мотивації до здійснення успішної комунікації, високого рівня комунікативного контролю та здатностей до саморегуляції; сформованість творчого потенціалу особистості студентів, їх креативності, емоційного інтелекту, професійної рефлексії, особистісної та комунікативної толерантності, комунікативно-соціальної компетентності, високого рівня розвитку мислення за типами, емпатії тощо. До передумов становлення стилю професійного спілкування майбутніх психологів віднесено також високий рівень розвитку вмінь, які входять до психо-фізіологічного, поведінкового, емотивного, когнітивного, рефлексивного компонентів контактено-адаптивного, спонукально-координаційного, конгруентно-альтруїстичного та креативно-толерантного стилів спілкування психолога, перехід цих вмінь у стійкі фреймові структури, які вважатимуться новоутвореннями особистості майбутнього психолога.

6. Визначено, що процес становлення стилю професійного спілкування майбутнього

психолога детермінується дотриманням комплексу особливостей:

а) *соціально-психологічних*, в основі яких: свобода здійснення особистістю комунікативно-пізнавальної діяльності, що дозволяє людині виявляти свою індивідуальність у формулюванні проміжних цілей, виборі засобів для їхнього досягнення та реалізації цієї діяльності; особиста участь студента в комунікативно-пізнавальній діяльності, позитивне ставлення до діяльності і прагнення зробити її якомога краще; сприяння викладачем актуалізації компенсаторної функції стилю, що допомагає майбутньому психологу найбільш ефективно пристосуватися до вимог оточуючого середовища; вільний вибір студентом стратегій та засобів спілкування, що дозволяє майбутньому психологу успішно розв'язувати комунікативні, діагностичні, профілактичні та психотерапевтичні проблеми; участь студентів у різних видах професійно-нормативних стосунків, зокрема, в рольових та ділових іграх, бесідах, дискусіях, тренінгах та ін.;

б) *психолого-педагогічних*, в основі яких: професійна спрямованість освітнього процесу вищого навчального закладу; інноваційна спрямованість освітнього процесу вищого навчального закладу, що передбачає введення в навчальні плани студентів психологічних спеціальностей нормативних та вибіркових дисциплін; створення на заняттях доброзичливої атмосфери та взаємодопомоги, що сприяє виникненню найкращих можливостей для становлення індивідуального стилю професійного спілкування суб'єктів навчальної діяльності та взаємодії; створення викладачами позитивних умов для самопізнання студентами своїх професійно-особистісних якостей, комунікативних умінь та здібностей, надання студентам можливостей для здійснення самореалізації, самоконтролю та самокорекції власної діяльності.

В емпіричному дослідженні було підтверджено гіпотези, сформульовані на початку проведення експерименту, а саме те, що активні методи навчання (зокрема, психологічний тренінг, методи танцювальної терапії) фасилітують розвиток особистості майбутніх психологів, їх комунікативних умінь, комунікативних та організаторських здібностей, формування професійної рефлексії студентів, стильових ознак їх професійного спілкування, сприяючи при цьому становленню стилю професійного спілкування майбутнього психолога. Було доведено, що здатність до професійного спілкування може реалізовуватися за допомогою різних стилів (залежно від клінічної ситуації, психотерапевтичних задач, індивідуальних особливостей підопічної особи (чи групи), індивідуальних особистісних якостей психолога тощо).

Перспектива подальшої роботи полягає у теоретичному та емпіричному дослідженні стильових особливостей професійного спілкування психолога, що дозволить співвіднести індивідуальний стиль професійного спілкування фахівця з емоційним стилем суб'єкта. Емпіричним шляхом слід вивчити типи співвідношення між структурними компонентами стилю та психологічними механізмами, які їх породжують. Потрібно спеціально дослідити, яку роль виконує стиль професійного спілкування стосовно всіх рівнів взаємодії людини з оточуючим

середовищем, які інваріанти співвідношення між основними психофізіологічними ознаками стилю можуть бути підґрунтям для розробки єдиної схеми аналізу стильового феномену в різних галузях життя людини – повсякденній поведінці, професійній діяльності, художніх видах творчості, системах зі штучним інтелектом, віртуально організованих середовищах тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях, рекомендованих МОН України:

1. Рикун А. А. Роль індивідуального стилю спілкування у роботі майбутнього практичного психолога / А. А. Рикун // Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України “Проблеми загальної та педагогічної психології” / за ред. С. Д. Максименка. – Житомир, 2011. – Т. 2, вип. 27. – С. 339–348.

2. Рикун А. А. Нормативна модель стилів спілкування практичного психолога / А. А. Рикун // Гуманітарний вісник ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди” / за ред. В. П. Коцур. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – Вип. 25. – С. 429–433.

3. Рикун А. А. Особливості стильових ознак спілкування майбутніх практичних психологів / А. А. Рикун // Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України “Актуальні проблеми психології” / за ред. С. Д. Максименка. – К., 2013. – Т. 12, вип. 6. – С. 397–405.

4. Рикун А. А. Дослідження рівня володіння мовними навичками у майбутніх практичних психологів / А. А. Рикун // Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України “Проблеми загальної та педагогічної психології” / за ред.: С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Кам’янець-Подільський, 2013. – Вип. 20. – С. 566–577.

5. Рикун А. А. Дослідження рівня розвитку особистісних якостей майбутніх психологів / А. А. Рикун // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер. : Педагогіка і психологія. – Ялта : РВВ КГУ, 2013. – Вип. 40, ч. 2. – С. 184–191.

6. Рикун А. А. Індивідуальний стиль спілкування як основа фахового становлення майбутнього психолога // Наукові записки. Серія “Психологія і педагогіка”. Тематичний випуск “Актуальні проблеми когнітивної психології”. – Острог : Вид-во Нац. ун-ту “Острозька академія”, 2013. – Вип. 24. – С. 104–108.

Статті у фахових виданнях інших країн:

7. Рыкун А. А. Составляющие индивидуального стиля профессионального общения и предпосылки его формирования у будущих психологов / А. А. Рыкун // Вестник Евразийского гуманитарного института. – Астана : ЕГИ, 2013. – Вып. 4. – С. 26–34.

8. Rykun Alyona Significance of individual communicative style in professional activity of a teacher

/ Alyona Rykun // Preparation of pedagogue to the educational work with children and youth in Ukraine. – Warsaw, 2013. – 1 (1). – P. 120–130.

Статті у матеріалах конференцій:

9. Рикун А. А. Причини виникнення конфліктів та способи їх розв'язання / А. А. Рикун // Матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. [“Проблеми психології спілкування”], (Рівне, 21–23 листоп. 2007 р.). – Рівне, 2007. – Вип. 38. – С. 145–147.

10. Рикун А. А. Характеристика причин виникнення та основних стадій конфлікту / А. А. Рикун // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. [“Психологічна допомога особистості: сучасний стан та перспективи розвитку”], (Рівне, 14–15 листоп. 2008 р.). – Рівне, 2008. – С. 156–159.

11. Рикун А. А. Інформаційні технології в психології / А. А. Рикун // Матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. студ., асп. та науковців [“Інформаційні технології в професійній діяльності”], (Рівне, 12 берез. 2009 р.). – Рівне, 2009. – С. 66–67.

12. Рикун А. А. Модель розвитку рефлексивних умінь у процесі підготовки студентів – майбутніх практичних психологів / А. А. Рикун // Матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. студ. та молодих науковців [“Наука, освіта, суспільство очима молодих”], (Рівне, 13–14 трав. 2009 р.). – Рівне, 2009. – С. 136–138.

13. Рыкун А. А. Нормативная модель стилей профессионального общения практического психолога / А. А. Рыкун // Материалы XI Междунар. науч.-практ. конф. [“Научная дискуссия: вопросы педагогики и психологии”], (Москва, 21 марта 2013 г.). – М. : Изд. “Международный центр науки и образования”, 2013. – Вып. 11. – С. 120–123.

14. Рыкун А. А. Сравнительный анализ становления стилей профессионального общения будущих психологов / А. А. Рыкун // Материалы XII Междунар. науч.-практ. конф. [“Научная дискуссия: вопросы педагогики и психологии”], (Москва, 18 апр. 2013 г.). – М. : Изд. “Международный центр науки и образования”, 2013. – Вып. 12. – С. 116–118.

АНОТАЦІЇ

Рикун А. А. Особливості становлення стилю професійного спілкування майбутніх психологів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, Київ, 2014.

Дисертацію присвячено вивченню особливостей та передумов становлення індивідуального

стилю професійного спілкування майбутніх психологів під час їх навчання у вищій школі.

У роботі розроблено нормативну модель стилю професійного спілкування психолога. Зазначено, що ця модель вміщує узагальнену типологію стилів (контактно-адаптивний, спонукально-координаційний, конгруентно-альтруїстичний та креативно-толерантний). Розроблено й апробовано програму тренінгу активізації процесу становлення стилю професійного спілкування майбутніх психологів, яка вмішувала змістовий, операційний та рефлексивний блоки.

Визначено, що процес становлення стилю професійного спілкування майбутнього психолога детермінується дотриманням комплексу особливостей:

а) *соціально-психологічних*, в основі яких: свобода здійснення особистістю комунікативно-пізнавальної діяльності; вільний вибір студентом стратегій та засобів спілкування, що дозволяє майбутньому психологу успішно розв'язувати комунікативні, діагностичні, профілактичні та психотерапевтичні проблеми; участь студентів у різних видах професійно-нормативних стосунків, зокрема, в рольових та ділових іграх, бесідах, дискусіях, тренінгах та ін.; б) *психолого-педагогічних*, в основі яких: професійна та інноваційна спрямованість освітнього процесу вищого навчального закладу; створення на заняттях доброзичливої атмосфери та взаємодопомоги, що сприяє виникненню найкращих можливостей для становлення індивідуального стилю професійного спілкування суб'єктів навчальної діяльності та взаємодії та ін.

Ключові слова: стиль професійного спілкування, контактно-адаптивний стиль, спонукально-координаційний стиль, конгруентно-альтруїстичний стиль, креативно-толерантний стиль.

Рыкун А. А. Особенности становления стиля профессионального общения будущих психологов. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Институт психологии имени Г. С. Костюка НАПН Украины, Киев, 2014.

Диссертация посвящена изучению особенностей и предпосылок становления стиля профессионального общения будущих психологов во время их обучения в высшей школе.

В работе разработана нормативная модель стиля профессионального общения психолога. Отмечено, что эта модель содержит обобщённую типологию стилей (контактно-адаптивный, побудительно-координационный, конгруэнтно-альтруистический и креативно-толерантный). Была разработана и апробирована программа тренинга активизации процесса становления стиля профессионального общения будущих психологов, которая состоит из содержательного, операционального и рефлексивного блоков.

Определено, что процесс становления стиля профессионального общения будущего

психолога детерминируется соблюдением комплекса особенностей:

а) *социально-психологических*, в основе которых: свобода осуществления личностью коммуникативно-познавательной деятельности; содействие преподавателем актуализации компенсаторной функции стиля; свободный выбор студентом стратегий и средств общения, что позволяет будущему психологу успешно решать коммуникативные, диагностические, профилактические и психотерапевтические проблемы; участие студентов в различных видах профессионально-нормативных отношений, в частности, в ролевых и деловых играх, беседах, дискуссиях, тренингах и др.; б) *психолого-педагогических*, в основе которых: профессиональная и инновационная направленность образовательного процесса вуза; создание на занятиях доброжелательной атмосферы и взаимопомощи, что способствует возникновению наилучших возможностей для становления индивидуального стиля профессионального общения субъектов учебной деятельности и взаимодействия и др.

Ключевые слова: стиль профессионального общения, контактно-адаптивный стиль, побудительно-координационный стиль, конгруэнтно-альтруистический стиль, креативно-толерантный стиль.

Rykun A. A. The peculiarities of formation of style of professional communication of future psychologists. – Manuscript.

Dissertation for the Candidate degree in Psychology in specialty 19.00.07 – Pedagogical and Age Psychology. – G. S. Kostyuk Institute of Psychology, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, 2014.

This thesis deals with the problem of studying the peculiarities of formation of style of professional communication of future psychologists in the process the teaching of students at institutes and universities.

In the dissertation a normative model of style of professional communication of psychologists was proposed. This model contains general typology of styles (contact-adaptive, incentive-coordinative, congruent-altruistic and creative-tolerant). Each style consists of psycho-physiological, behavioral, emotive, cognitive and reflexive components and structural elements, which are in each component.

During the experiment we proposed a program to enhance the process of the development of individual style of professional communication of future psychologists. This program consists of semantic, operational and reflexive blocks. In the process of experiment we developed and tested psychological training “The development of qualities to the professional communication of students of psychological specialties”. Exercises tailored to the training, focused primarily on the development of skills which match the formation of psycho-physiological, behavioral, emotive, cognitive and reflexive components of the contact-adaptive, incentive-coordinative, congruent-altruistic, creative-tolerant

communicative styles of psychologists which in their totality constitute the individual style of professional communication of the specialist.

Based on the complex of diagnostic procedures it was carried out the experimental research of the development of style of professional communication of future psychologists. The criterias of such development were: developing of students' communicative skills, communicative and organizational skills; formation of needs in communication, high motivation to develop communicative skills and motivational orientations in interpersonal communications, high-level communicative control and ability to self-regulation in communication, personal communicative tolerance, communicative and social competence, availability of professional communicative style features of future, which determine the development of the individual style of professional communication of specialists (creativity, personal creativity, styles of thinking, emotional intelligence, empathy, the ability to participate in the process of policomunication and the development of professional reflection, etc.), the development of skills which are included into psycho-physiological, coordinative, emotive, cognitive and reflexive components of contact-adaptive, incentive-coordinative, congruent-altruistic, creative-tolerant styles of professional communication of psychologists.

According to the results of the experiment we proposed the conditions of the development of style of professional communication of future psychologists: facilitation of students' communicative skills and abilities; formation of needs of future psychologists to organize the process of productive communication; the development of creative potential of the individuality of students, their creativity, emotional intelligence, professional reflection, personal and communicative tolerance, communicative and social competence, high levels of thinking of each type, empathy; the development of high level of skills which are in styles of professional communication of psychologists and others.

It was shown that the process of individual style of professional communication of future psychologists was determined according to the complex of features: a) *socio-psychological*, based on: freedom of personal and cognitive communicative activity; personal involvement of students in communicative and cognitive activities, positive attitude to work and the desire to make it as good as it is possible, allowing future psychologists successfully resolve communicative, diagnostic, preventive and therapeutic problems; b) *psychological and pedagogical*, based on: professional orientation of the educational process of higher education, innovative orientation of the educational process at the university, creating a favorable atmosphere in the classroom and mutual aid, which contributes the emergence of the best opportunities for the development of individual style of professional communicative business training and interaction, creating a positive environment for students' professional self and personal qualities, communicative skills and abilities to provide students with opportunities for self-realization, self-monitoring and self-correction of their own activities.

Key words: style of professional communication, contact-adaptive style, incentive-coordinative

style, congruent-altruistic style, creative-tolerant style.